

**Egyetem és emigráció – Filozófia és sorseseemény
a múlt század magyar filozófusainak emigrációjában**

„[...] pár centire a sínektől, a kerekek őrlő katonaságában megkönnyebbült sóhaj szakad fel a gyorsvonat alvázán „utazó” fiatalember melléből. Túl van a HATÁRON. A határon, mely nem egyszerűen két szomszédos országot választ el, hanem az európai civilizációt valami egészen mástól. Ausztria és Magyarország határán 1949-ben. [...]”¹

Az idézet egy múlt századi kelet-közép-európai félelmetes pillanat, egy olyan sorseseemény része, amely egy igen gazdag és értékes életmű létrehozását segítette elő, Hanák Tiborét. Rémisztő lehetett, de ez volt az egyetlen lehetőség, amely az áhított szabadság birodalmába vezetett.

A következőkben az európai egyetem fogalomköreinek, eszményeinek, az egyetemi oktatás paradoxonainak és dimenzióinak részletes értelmezései után egy sajátos életvilágba pillantunk be, amely néhány vonatkozásban tágitja a problémakört. Abba a léthelyzetbe, amit az emigráns-lét, az új életvilág berendezkedése és lehetőségei jelentenek a hazáját elhagyni kényszerült egyén életében. A múlt század magyar emigránsainak sokrétű szerveződéseinek közül az egyetemi szférában munkálkodók – egyetemisták és professzorok – életvilágából vázolom a cselekvésháló lehetőségeinek egyes meghatározó momentumait néhány jelentős személyiség életében, sorsalakításában.

Mint tudjuk, az emigrációs lét lehet kényszer – politikai vagy egzisztenciális okok által előidézett -, de lehet szabad választás is. A kérdés évekkel ezelőtt úgy vetődött fel bennem, hogy vajon az emigráns magyar filozófusok számára, akik politikai okok hatására menekültek hazájukból, s választottak új megélhetési „terepet”, a megtört életút jelentett-e szellemi megtörést is? Az emigráció mint sorseseemény hogyan változtatta meg az előre nem látott jelent? Nem térek ki a konkrét politikai és egyéni okokra, azok többnyire ismertek, csupán azokat jelzem, amelyek a sorseseemény alakításában különleges szerepet jelentettek.

Egy meghatározó, domináns elem egyes emigrációra kényszerítő helyzetekben, hogy a *titkok*, az el nem tűrt hazugságok, a felfedett / felfedezett titkok egy

---

¹ Szabó Zoltán: Egy nélkülözhetetlen bíráló. (Hanák Tibor szellemi portréjához.) Magyarságkutatás 1990–1991. 177.

adott történelmi időpontban is olyan választás elé állítják az egyént, amely egyszeri és többnyire megismételhetetlen cselekedetre készítetik: menekülni a választott világba, a nem-ismertbe, a kitágult lehetőségek világába. Így például a múlt század ötvenes éveiben itthon tiltottba, a hazugságtenger fátylai, szögesdrótjai és „berlini falai” által elrejtett világba. Tudjuk jól, hogy milyen volt akkor itthon az ún. teljes, „hiánynélküli”-nek hazudott lét, a kommunisztikus berendezkedés lét–szellem–tudat, valamint értékromboló hazug világa. S a paradoxon az, hogy az ideológiailag „teljes lét” mégiscsak telis-tele volt hiányokkal, alapjaiban a hiánygazdaságra épülve.²

Az új, a választott létvilág a régi értékek átmentését és újak megvalósításának lehetőségét is magában hordozta. Eljött a lét „még-nem”-je, ami, mint a heideggeri alapállásból is következik, hozzátartozott az egyén teljes létéhez, eredendően és kiszámíthatatlanul. Mondhatnám azt is, hogy mindez úgy tartozott az individuum mindenkori jelenlétéhez, hogy még nem tudott róla.

De kérdés, hogy mennyiben válhat a lét újra teljessé, egyáltalán válhat-e teljessé egy új minőségekkel és az előzőekhez képest más jellegű hiányokkal „telített” életvilágban?

További dilemma e vonatkozásban az *öncsalás*, a *maszkok* világának kérdése. Az, hogy a megváltozott jelen milyen átváltozásokat, vár illetve követel az egyéntől? Mit kell feladnia, és mit kell felépítenie a szellemnek ahhoz, hogy identitása újból működjön? Avagy létrejön egy kettős identitás? Az állandóvá vált szerepcserét, a „proteusz”-sorsot Gömöri György így fogalmazza meg:

„Naponta nyelvet-álarcot cserélek.

Néha úgy érzem: arcom már ez álarc,

Néha meg hiába vergődik a lélek,

Megváltásra csak önnyelvén találhat”

(Gömöri György: *Naponta*)

Követelésszerűen ömlenek a további kérdések és dilemmák: Milyen értékméntés és új értékek teremtménye mentén épülhet fel a közelítően teljes életvilág? Működhet-e, és ha igen, hogyan a klasszikus értékek mentén az egyéni és a közösségi cselekvésháló? A válaszok egyes részletei reményeink szerint az alábbiakban körvonalazódnak.

Az „új jelen”, az új „élménykör” mintegy meglepi immáron határon túli létében az egyént, s a „volt életvilág” élménykörei az emlékezet mezejébe lépnek.

Márai Sándor finoman közelíti meg azt a lelki állapotot, ami mindenkor a hazát-elhagyóké: „Azok az idegenek, akiknek már nincs hazájuk, igazában csak a pillanatokban élnek életük régi feszültségével: a pillanatokban, amikor várják a reggeli postát. Ilyenkor mindig reménykednek. Már tudják, hogy nincs hazájuk – egy hazát csak feltétlenül és véglegesen lehet elveszíteni, s történelmi fordulatok

---

2 Ld. Kornai János: *A hiány*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989.

legtöbbször csak ötletszerű, elsietett hazatérésekre adnak módot, de hazát újra nem adnak, – és mégis várják a postát. Tudják, hogy a haza nemcsak egy térképen meghatározható földrajzi tünemény volt, hanem egy élménykör, mint a szerelem. Aki ebből az élménykörből egyszer kilépett, hasztalan tér vissza ahhoz, amit vagy akit szeretett: nem egy hazát talál, nem is szerelmesét, hanem egy országot, vagy egy nőt, aki időközben kissé meghízott, vagy máshoz ment feleségül. Az idegenek tudják ezt. És mégis várják a postát.”

E helyen kell tisztáznunk, hogy mit is értünk az *'emigráns'* fogalmán, szűkebben a magyar emigráció fogalmán, amely fogalom az új hazában gyakran az „idegen” fogalomkörével vált azonosíthatóvá.

A magyar emigránsok sajátos fogalmának jelentésváltozatait Borbándi Gyula értelmezésében gondoljuk át. A múlt század hatvanas éveinek közepétől a nyugati magyar emigráció tagjait több megnevezéssel illették: „A nyugati magyarok a 'szülőket, barátokat cserbenhagyó', 'hazát és szülőföldet eláruló', 'kártévő ellenforradalmárokból' és kommunistaellenes 'disszidensekből', idővel 'nyugatra szakadt hazánkfitárai', idegenben élő 'honfitársak', félrevezetett kitántorgók és megtévesztett elbűjdosók lettek. Kivéve azokat, akik politikai tevékenységük következtében továbbra is mint a 'szocialista Magyarország ellenségei' kezeltetnek, s e minősítésnek megfelelő elbánásban részesülnek.”³ A magyarországi politikai közbeszédben a 'honfitárs' megnevezést használták, ez azonban a külföldi magyarság között nem vált elfogadottá. „Szakított az 'emigráns' elnevezéssel a magyar menekültek jelentős hányada is. A 'disszidens' szót ők soha nem használták, önmagukat nem nevezték disszidenseknek, hiszen közülük csak kevesen voltak igazán disszidáltak. A magyar menekültek túlnyomó többsége emigráns volt, akit hazájából elűldöztek, elkergettek, vagy aki elmenekült, száműzött, hontalan lett. Az 'emigráns' elnevezéstől való idegenkedést az a felismerés magyarázta, hogy legtöbbször már nem voltak menekültek, mert végleges letelepedési helyükön állampolgársághoz jutottak, és új országuknak lojális polgárai lettek. Az emigráns mivolt ellen szól az a körülmény is, hogy a volt haza belső ügyeibe már nem kívántak beavatkozni, annak sorsán már nem akartak tevőlegesen változtatni, nézeteiket, véleményeiket fenntartva ugyan, azt olyanak fogadták el, amilyen. Következésképpen önmagukat már nem illethették a politikai hangzatú és a politikai szembenállást is magában foglaló 'emigráns' elnevezéssel.”⁴

---

³ Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945-1985*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1985. 432.

⁴ Uo.

Filozófia és menekült-lét

A következőkben néhány jelentős, az emigrációban, a külhoni létben is maradandót alkotott magyar filozófus szellemi életterébe pillantunk be, akik közül többen folytatták itthon megkezdett tudományos és egyetemi professzori pályájukat, s igen sokat tettek a magyar szellemi kontinuitás megteremtése érdekében. Az emigrációban keletkezett írásaik egy részének tematizálása a fenntartható értékek rétegeiben lelhető fel. Így *Kibédi Varga Sándor* és *Vatai László* a klaszszikus értékhalót preferáló Kanthoz, Böhm Károlyhoz érkezik vissza, *Brandenstein Béla* új témaköröket gondol át, valamint lefordítja magyarul megjelent munkáit, *Hanák Tibor* többek között a magyar filozófia történetének múlt századi fejezeteit írja meg.

Nézzük tehát azokat a szellemi építőkockákat, amelyek segítségével összeállhat egy váz a problémánkat illetően.

Kibédi Varga Sándor (1902–1986) a Kolozsvári Iskola azon generációjához tartozott, akik 1920 után nemcsak Erdélyt, hanem később Magyarországot is kényszerültek elhagyni. Szegeden doktorált 1929-ben, 1937-től rendkívüli egyetemi magántanár Budapesten, majd 1951-től Münchenben tanított, 1959-től tanácskezelő egyetemi tanár, akinek előadásait több százan hallgatták. A kanti, böhmi-bartóki filozófiai tradíció az emigráns létben is a gyökereket jelenti számára, de szellemi horizontja tovább tágul. Erkölcsi kérdéseken túl foglalkozik az egzisztencializmussal, különös tekintettel Heideggerrel, valamint szellemfilozófiai, teológiai problémákkal.

Magyar nyelven megjelent munkái közül *A szellem hatalma* címmel válogatott írásait tette közzé. (München 1980), amelyben tematikus bontásban a következő egységeket véljük felfedezni egy közelítően egységes gondolkodásmódot jelölve: a filozófia és a szellem fogalmának értelmezése, kapcsolódási pontok az értékelmélettel; a kanti filozófia néhány elméleti kérdésköre és kapcsolata a teológiával; az emigránslét és magyarság problémáinak körvonalazása.

Az egyik legkiválóbb tanulmány az emigráns sorsról az ő tollából született, amely először előadás volt 1957-ben.⁵ Látszat és valóság lételméleti konfliktusa a kiindulópontja, amikor Saint- Exupéry megrázó gondolatvezetését, az emigránsok hajójának metaforáját használja a magyar emigráns – sors elemzéséhez. Ezen a hajón, amely a „kísértetek” hajója, az emigránsok telve reményekkel az új világot illetően látszólag felszabadultan csevegnek egymással. „De a szemekben felcsillanó örömfény nem tudja elrejtetni azt, hogy egy *kísérteties létbe* süllyedtek alá, ahol mindaz, ami nekik megdönthetetlen valóságnak számított, többé már nem létezik, hanem fájdalmas emlékké és vágyálmok tárgyává válto-

---

⁵ Kibédi Varga Sándor: Az emigránslét lényege és sorskérdései in. *A szellem hatalma* Auróra Könyvek, München, 1980.

zott.”⁶Ebben a tenger által övezett világban csak a matrózok és a pincérek világa valóságos. A dilemma erkölcsi, lelkiismereti is annyiban, amennyiben az elmenekülés az otthoni helyzetből, a nem vállalt otthoni lét, s az oly gyakran megszólaló belső hang, az otthon-maradottak esetleges vádoló, számonkérő mondatai nem hagyják nyugodni a háborgó lelket.

Kibédi alaptétele az emigráns lét értelmezési körén belül a következőképpen fogalmazódik meg: „A két, egymást a feszültség viszonyában tartó kötelesség, a saját népünk iránti, amely nép a távolban van, és az idegen nép iránti, amely az együttélés közelségében felebarátunkká lett, alkotják az emigránslét sajátos dialektikáját, amely az emigránslétre nézve leginkább jellemző”⁷ Az emigráns lét valójában átmenetként tartós állapot. Ez a paradoxon jellemzi alapvetően és folyamatosan. Ugyanakkor a befogadó államhoz való viszonyt is átgondolja. „Az államnélküliség nem emberi sors!”⁸ – folytatja gondolatvezetését. E vonatkozásban természetesen az államnélküliség fogalma azt jelenti, hogy nem az általam szabadon választott kormányzat és államiság keretein belül élek, hanem valamiféle kényszer hatására kerültem abba, vagy eredendően bele születtem, benne élek. Az utóbbira vonatkozóan a kérdés a következőképpen is feltehető: „...vajon az államnélküliség a külföldre való meneküléssel kezdődik, vagy nem ott kezdődik már az államnélküliség, ahol idegen hatalom brutális önkénye a saját államunkat elnyomja és helyére az elnyomó hatalom önkényuralmát helyezi?”⁹ Így teljesen egyértelmű az, hogy egy idegen hatalom, állam uralma valamiféle belső emigrációba kényszeríti az embert, amiben a kettősség többszörösségre nő. Ez esetben saját hazámban vagyok „emigráns”. Az emigránsnak tudomásul kell vennie, hogy ha nem vérbeli és nem nyelvbeli rokon a választott új haza lakóival, akkor számíthat arra, hogy mint külföldinek, mint „jött-ment”-nek az adott államban a hivatalos politika világa tiltott lesz számára, ezért az emigráns politika mezején fejthet ki elsősorban gyümölcsöző tevékenységet. A nyelvi különbségekből fakadó probléma lényeges, de nem egyetlen szignifikánsa a helyzetnek. E vonatkozásban arra a jelentős dimenzióra hívja fel a figyelmet, amelyik a lelki, emocionális vonatkozásokban hozza létre a konfliktusok döntő többségét. Az befogadó nép lelkialkatának, történelmének, irodalmának, kultúrájának ismerete jelentheti azt a foglalatot, amellyel megteremtődhetnek az új, az autentikus életvilág lehetőségének alapjai. Ebben a folyamatban azonban állandó kísérő a *honvágy*. Az emigráns lelke sebzett, soha nem talál nyugalmat, s állandó dilemmája, hogy a mulandó világban tud-e még maradandót alkotni, vagy maradandót találni. Kibédi a választ a hitben, a hit által megtalált fényben, a keresz-

---

⁶ Uo.145.

⁷ Uo.154.o.

⁸ Uo.147

⁹ Uo.147.

tyén vallásban, Jézusban véli megtalálni, amely segít a lélek stabilitásának megőrzésében.

A múlt század huszas éveiben Ravasz László az emigránslétet, a Mikes-sorsot terméketlennek nevezte, de ez álláspontja szerint megváltozik, ha a befogadó államiságban megtalálja a helyét az egyén, és sikeres egzisztenciát teremt. Ez azonban azt a következményt vonhatja maga után, hogy sikeressé vált életvitel közepette elveszíti a lelki kapcsolatot saját népével. Ezzel a hűség parancsát szegi meg. Ezen erkölcsi dilemmák nehezen oldhatók fel Kibédi szerint. A szellem lehetséges hatalmáról és az erkölcsi törvény működésének elméleti dilemmáiról Kant és Grisebach¹⁰ e vonatkozású gondolatait veti össze 1977-ben úgy, hogy az utóbbi elméleti megoldásai mellett érvel, aki a norma és a rendszer kérdéskörei helyett a *jelen* teszi az életvilág megoldandó problémáinak középpontjába. Maga Kant is az erkölcsi törvény működése kapcsán úgy véli, hogy a természeti törvények szükségképpen betartandók az ember számára, az erkölcsi törvény azonban mindenkor átléphető. A kötelesség az, ami alapján cselekszünk, de az egyes emberre van bízva adott esetben, hogy mit tekint kötelességnek az adott körülmények között. Így módon nem lehetünk biztosak sem a saját, sem mások cselekedeteinek megítélésekor ítéleteink igazságában. Az általános erkölcsi törvény ilyen módon a jelen imperatívuszában kellene hogy érvényre jusson, azonban *a jelen mindig megzavarja, „meglepi” a jól felépített rendszert.*

Kibédi Grisebach kritikai etikájából meríti azt a lehetséges elméleti-erkölcsi alapállást, amely az emigráns létben némi kapaszkodót jelent. Az emberekre Grisebach szerint az jellemző, hogy „... belső világban élnek, látszatvilágban, álmovilágban, olyan harmónikus rendszerben, amelyet önmaguknak köszönhetnek...; a magunkalkotta rendszerben szeretnénk maradni, távol minden zavarástól, amely a külvilágból jöhet.”¹¹ A kritikai etikának ezt a zárt bensőségességet fel kell oldania, hiszen ha a jelen a kitüntetett pont, akkor nyilvánvaló a külvilág „támadása” a bensőségesség zártságával szemben. A jelen az a szituáció, amelyben az „... ént, önkibontakozása során, a külső világ korlátozza: az én itt határba ütközik.... A jelen nem az ismeret tárgya; a jelen határt szab, olyan váratlan tapasztalat, amely az ismeretet meglepi és felfüggeszti. A jelen a bensőségesség végtelen körforgását megszakítja, megakasztja; a végesség mutatkozik meg így, és csak ennek van etikai jelentősége. ... mindig kellemetlen, hívatlan vendégként jelentkezik, mint szép álmok rombolója; arra int, hogy járjunk a valóság útján, mondjunk le rendszerekről, hiszen azok önnön lényegükből származnak és kizárják a zavaró jelent.”¹² A jelent, a pillanatot, a konkrét *itt és most* valóságának kihívásait kell megoldani, amelyre a tudomány nem képes, a tudományos

---

¹⁰ Eberhart Griesebach: Gegenwart, eine Kritische Ethik, 1928.

¹¹ Kibédi Varga Sándor, im.185-186.

¹² Uo.188.

megismerés híveinek közössége szétesik. A pillanatban, két személy találkozásában felborul az egyenlőség, s a személyek különbsége válik dominánssá.

A kritikai etika egyik lényeges alapkérdése a tanítás folyamatában létrejövő tanár és tanítvány viszony újragondolása. Az etikai egzisztencia a hagyományos iskolai közösségben az azonosság – elvet alapul vevő viszonyban elvész, és csupán egy zárt rendbe szervezett technikai tudásanyagot ad. Az a tanító, aki a kritikai etikai elv alapján nevel, az ismeretek átadásánál fontosabbnak tartja a dogmák elleni fellépést, valamint a problémák megoldhatatlanságára is rámutat. Elfogadja és tolerálja a tanítványai ellentmondásait, hiszen ez jelenti a nyitottságot a mindenkori jelen felé. Ha már a tanítókról van szó, itt jelezzük a filozófusokra vonatkozó, Kibédi által is citált felfogását Grisebachnak: „A filozófus is iskolai tanító, magatartása megint csak azt a mértéktelenséget példázza, amely a lényeg és az azon alapuló ismeret túlbecsüléséből származik.”¹³ S mivel a filozófia nem önálló, nem független az államtól, ezért alkalmatlan a pillanat, a jelen, a kétségbeesett személy életvilágbeli, életsorsbeli kérdéseinek, dilemmáinak megoldására, nem alkalmas a kritikai etika feladatainak felvállalására. S ha a filozófia nem, akkor a filozófus sem. Kétségbe vonandó ennek következtében mindenféle normativisztikus filozófiai rendszer, amely az egyenlőség és az azonosság princípiumával dolgozik a jelen valóságában, az itt-létben.

Ezek után pillantsunk rá **Vatai László** (1917–1993) bölcséletének néhány szegmensére. A böhmi gyökerekből táplálkozó filozófusokhoz tartozik, aki eredendően a sárospataki szellemet is magába szívta. Ezen szellemi feltöltődéssel szerzett doktorátust Kolozsvárott filozófiából Bartók György tanítványaként 1942-ben, majd Debrecenben magántanára lett az ún. „irodalmi-filozófiának”. Emigrációja után elsődlegesen az irodalom néhány jelentős alakja kerül szellemi horizontjának fókuszába (pl. Dosztojevszkij, Arany, Ady), és írásaik filozófiai vonatkozásainak elemzése az, ami szellemi hagyatékának sarkalatos pontja.

A böhmi filozófia alapján értelmezett szociális filozófia az a fundamentum, melyet már 1943-ban kibont írásaiban,¹⁴ s későbbi filozófiai esszéiben is jelentősen támaszkodik rá¹⁵. Mint a Független Kisgazdapárt képviselője úgy vélte, hogy egy irányító szervezetnek nem ideológiát, hanem társadalombölcséletet kell alkotnia, és azt megfelelően alkalmaznia az ország érdekében. Az erről szóló tanulmánya el is készült 1946-ban, azonban a kommunista hatalom kezdetével nem csupán megsemmisült, de Vatai is a politikai rendőrség foglya lett. Mivel nem sikerült kimenteni az országból a kéziratokat, évtizedekkel később újragondolta/írta. De a szellemi-filozófiai háttér megmaradt: Kant és Böhm.

---

¹³ uo. 194.

¹⁴ Vatai László: *A szociális filozófia alapjai Böhm Károly tanában*, Kolozsvár-Budapest 1943.

¹⁵ Vatai László: *A Független Kisgazdapárt társadalombölcselite és Harc az új világgéért in. Átszinezett térkép* Mikes International Hága, Hollandia 2005. 52–75. o.

Az alapprobléma az egyén és a társadalom viszonya és az, hogyan lehet a fenomenális és az intelligibilis világ kapcsolódási pontjait az ontológia és a deontológia kettősségében értelmezni. Kiindulópontja az Egyén, a konkrét *szellemi alany*, aki a mindenkor belakott világban a szabadság és a természet kettősségét próbálja meg összhangba hozni. A saját magunk által létrehozott világot tudjuk csupán megismerni és értelmezni, amely világ értéktelített. A három abszolút értékre építi társadalombölcseletét (az igaz, a jó, a szép), amelyek a böhmi deontológia kulcskategóriái is. Mint mondja: „A társadalom nem biológiai szervezet, hanem szervezethez, hatások és célok fonadéka, többé-kevésbé szellemi valóság”¹⁶. Értékelméletében a központ az *önértékű, eszes* Én, akinek fejlődésében fokozatok vannak és különböző reflexiós szintek; ezek az érzéki és az értelmes Én komplexitását jelentik.

De miért is nem válhat az érzéki és az eszes Én társadalomszervező erővé? – teszi fel a kérdést. Az első szinten, amikor csupán az élvezet szintjén viszonyul az én a dolgokhoz és a Másikhoz, megragad a szellemi fejlődés legprimitívebb fokán, a Másik élvezete a testiség terén nyilvánul meg elsősorban, hiány az erosz szenvedélyében pótlódik. Az ész, mint az igazság megvalósítója a tudomány és a filozófia területén, szintén nem alkalmas társadalomépítő szerepre, mert mint mondja: „Minden téren megvalósítva szükségképpen diktatúrához vezet. Abszolútsága miatt elkerülhetetlenül filozófiai igazságok esetén Platon államánál köt ki: az ember eszközzé válik a kitűnően elgondolt hatalom kezében. Létrejön a filozófia és néhány ember parancsuralma. (A francia forradalomban Robespierre próbálkozott vele.) A vallásos igazságok esetében pedig előbb-utóbb beüt az inkvizíció valamely formája... Végül a tudományos igazság a gép-embert valószínűsíti meg, s talán ez a legnagyobb diktatúra.”¹⁷ Csupán a *haszon-érték* az, ami a társadalom legfőbb szervező ereje lehet. Alapvető és kulcsprobléma itt a hiány és a pótlék kapcsolata, amely ok-okozati viszonyban áll egymással, s amelyben a rendező értelem megteremti az önfenntartás folyamatát, amelyben Vatai szerint a haszon működik.¹⁸ A haszon nem szeparált jelenség, hanem „... az egész embert

---

¹⁶ Uo. 55.o.

¹⁷ Uo. 58.o.

¹⁸ Itt jegyezzük meg, hogy ebben a kérdéskörben is kapcsolódik Böhm felfogásához. Aki szerint, ami a hiányokat pótolja, az ösztönt restitálja az pótlék, amely elsősorban az ösztön erejéből, az ösztöni erő működéséből ered. A hasznosság az alap, ami a hiány és a pótlékok összefüggéseiben jelentkezik, s nem elsősorban az élvezetre vonatkozik, hanem valami mást és fontosabbat kell teremtenie, olyat, ami az élvezeten túl van illetve nem az élvezet értelmezési körébe esik. „A hasznosság tehát nem az O és a közvetlen kék közti viszonyra támaszkodik, hanem az O és az f (funkciók) objectív viszonyára... Minden hasznosság östypusa ennél fogva azon viszonyban keresendő, mely a tárgy és a mi funkcióink között realiter is fennáll. Az (O:f) typusa tolódik ki aztán az objectív világba s analógia szerint lehetővé teszi a tárgyak egymásközti hasznosságának objectív, azaz értelmes megítélését.” Böhm a tárgyi és az alanyi létezését úgy fogja fel, mint önállítást, azaz öntevékenységet, s két önfenntartó valóságot, az O és az S közötti viszony ontológiai természetű, amely alapvetően az oksági viszonnyal azonos. Mivel az eredményt, a keletkezett

hozza kapcsolatba a világgal, az Énnel a Máshoz fűződő ok és okozati összefüggése révén elsősorban közösségi, szociális viszonyulás. Csak rá épülhet a társadalombölcsélet és maga a társadalom is”¹⁹

Kiváló irodalmi-filozófiai esszéiben, tanulmányaiban mindig filozófiai problémákra fókuszál, illetve megkeresi egy-egy életmű lényeges filozófiai vetületeit. A nagyívű Ady-monográfiájában²⁰ is filozófiai horizontokból állítja össze az újszerű Ady-képet. Meglátása szerint a világ és az ember általános problémájából kiindulva Ady létértelmezése az ember világban-való létére kérdez rá. Az Én Ady lírájában „A felszín és a racionális megismertség világából alámerült az önmagába való rejtettség, a magánvaló titkaiba. A minden-titkok verseit énekelte egész költészetében.”²¹

Miközben költészetének metafizikai jellegét igazolja, némi ellentmondás feltűnik gondolatiban. Adyt egyszerre mondja realistának és olyan költőnek, aki számára csak a belső világ létezik. De ha elfogadjuk Vatai realizmus-fogalmát, amely a valóság mélységét és átfogását jelenti, akkor némileg oldható az ellentmondás. Nem térünk ki azokra az elemzésekre, amelyek Ady szerelem- és halál-filozófiáját érinti, csupán témánk szempontjából releváns kérdést, a magyarság-probléma értelmezését emeljük ki.

Ady *magyarságképének* alapverziója Vatai nézetében: a magyar lét megoldatlan. Nem nemzet- karakterológiában gondolkodik, nem hasonlítja össze más népekkel, hiszen az „eltévedt lovas” nép, amelyik keletről az idegen nyugathoz került, össze-nem-hasonlítható más néppel, mert olyan „biológiai, szellemi és ideg-megrázkódtatásokon ment keresztül, ami minden időre meghatározta jellemét. Nem tudott feloldódni a többiekben, sem önmagában mássá lenni.”²² Ezer éve ugyanolyannak látja a magyarságot lelkileg és karakterét tekintve, csak 1526 előtt szerencsésebb körülményei voltak. Az összegubancolódott lelkiállapotból vagy a sírva vigadás vagy a minden mindegy sanyarú bölcsessége jelenik meg kivezető lehetőségként. A magyarság állandóan élet és halál között harcol, türelmes és önfeláldozó, aki a valóság helyett illúziókban él. (A mesebeli János) A magát Isten által sújtott és kedvelt szörnyetegének nevező Adyra Vatai szerint összességében az igen erős intuíció, a magyar nyelv virtuozitásának és logikájának bravúros használata jellemző, s mindezzel együtt stílusforradalmár volt. A kozmikus életérzése mellett igen erős volt szeretetre-vágyása, magyarság-féltése, az apró szerelmi műzsákból összeálló Abszolút szerelem-képe sajátos helyet foglal el az irodalomban.

---

hasznát az S számára, az S keletkezett „kedvézete” jelzi, így ez a viszony hasznossági jelzővel illethető.” Böhm Károly: *Az ember és világa*, III. Mikes International, Hága, 2006. 153.

¹⁹ Uo. 59.o.

²⁰ Vatai László: *Az Isten szörnyetege (Ady lírája)* Occidental Press, Washington, D.C. 1963

²¹ Uo. 62.o.

²² Uo. 242. o.

Vatai *Átszínezett térkép* című munkája elsősorban a diaszpórának íródott, mert az emigrációban élő magyarság meglátása szerint nem minden esetben tudja, hogy egy-egy szerző, így ő maga is milyen történelmi tényre, eseményre, milyen magyar történelmi, irodalmi nagyságokra utal egyes elméleti írásaiban. Azon kiemelkedő magyar személyiségek munkásságáról elmélkedik, akik a magyarság megtartása érdekében jelentős teljesítményeket értek el, de helyet kap Dosztojevszkij is, a „titokzatos génusz”, akit az apokalipszis hírnökének nevez. Itt pusztán csak utalni tudunk arra, hogy meglátása szerint, Kierkegaard, Nietzsche és Dosztojevszkij együtt formálta a huszadik századot.

S hogy politikusok közül miért éppen Bethlent választotta, azt gondolom, nem kell különösebb magyarázat. Az akkor romokban heverő országot és Erdélyt csak egy új országalapító tudta egyben tartani, és Európa szerves részévé tenni. Harcolt az iszlám és a német-római ideológia ellen, s a magyarság meg- és együtt-tartása érdekében a nép, a nyelv, a protestantizmus, a hit, a történelmi tudat és a ráció együttesét tartotta kohéziós erőnek.

Az Arany Jánosról szóló tanulmányának lényege szerint a wittgensteini tétel – nyelvünk határai egyben világunk határai is – érvényesül a költő írásművészetében, akinek – mint írja – „...legnagyobb alkotása a modern magyar nyelv, az emberi lét klasszikus kifejezési lehetősége... Elveszett a történelmi ország, szét-szóródtunk a föld minden részére, de amíg Arany nyelvén beszélünk és idézzük életünk szerves részét, a múltat, addig egy nép vagyunk, egy misztikus test tagjai.”²³

A következőkben **Brandenstein Béla** (1901- 1989) sorseseeményeibe vetünk egy rövid pillantást, aki köztudottan a magyarországi filozófiai élet egyik meghatározó egyénisége volt a két háború között.

Filozófiából doktorált 1923-ban, az MTA főtitkári irodájának vezetője volt 1925-től, 1927-ben egyetemi magántanárrá nevezték ki, 1929-től a bölcsészkar III. (gyakorlati) filozófia-tanszékén a filozófia nyilvános rendkívüli, majd Pauler Ákos halála után, 1934-ben nyilvános rendes tanára lett.²⁴ A budapesti bombázások elől 1944 őszén családjával előbb Dunántúlra menekül, majd Ausztriába, s

---

²³ Uo. 19. o.

²⁴ Mindeközben tanulmányai egymás után jelennek meg több szakmai folyóiratban. Többek között a Budapesti, a Magyar, a Katholikus, az Esztétikai Szemlében, a Theologia című lapokban. Az Athenaeum című folyóirat munkatársa 1927-től, majd 1938-tól 1944 júliusáig Kornis Gyulával irányítják a folyóiratot, melyet gróf Révay József szerkesztett. A Magyar Filozófiai Társaság elnökévé 1938. május 14-én egyhangúlag Brandenstein Bélát választották meg. Mindemelllett elnöke a Szent István Akadémia Bölcsélet-és Hittudományi Osztályának, a Magyar Pszichológiai Társaságnak, tagja a Magyar-Német Társaságnak, a Magyar Pedagógiai Társaságnak, az egyetemen az Esztétikai Gyűjteményt és a Lélektani Intézetet vezette több más közéleti funkciója mellett. Eközben jelennek meg összefoglaló munkái: *Grundlegung der Philosophie* (1926–1927), *Művészetfilozófia* (1930), *Az ember a mindenségben* (1936–1937), *Bölcséleti alapvetés* (1935), *Etika* (1938), *A lét forrásai* (1940), *Kierkegaard* (1934), *Platón* (1941), *Nietzsche* (1942).

végül Németországba, Saarbrückenbe. Brandenstein Béla egyik lánya, Brandenstein Mária így emlékezik a menekülésük néhány válságos momentumára, amikor lovasszekéren feleségével és öt kicsi gyermekével rettegve hagyták el az országot: „Az országúton haladva repülőről többször rágéppuskáztak a hosszú lovasszekér- kolóniában vonuló menekülőkre. Egyik ilyen alkalommal, amikor meghallottuk a repülő közeledését, apám a földekre terelte a lovakat, mi lepatantunk a kocsiról, és bevetettük magunkat az árokba. Még most is látom magam előtt, amint apám magas termetével erősen kilátszott az árokból. Mikor mélyen repülőgép elhúzott fölöttünk és ránk lőttek, rémülten elkiáltottam magam: „Apa, lapulj már le!” Szerencsére egyikünket sem ért találat. Az is megtörtént velünk, hogy amikor apám éjszakára szállást keresett, elvesztettük egymást. Máskor meg egy meredek macskaköves útszakaszon a kocsis nem bírta fékezni a kocsit, a lovak vágtattak lefelé az úton, a szekér egyik hátsó kereke felgyulladt, de mire leértünk a lejtő végén fekvő faluba, egy leleményes asszony, aki messziről látta ezt a jelenetet, egy gyorsan megragadt vödör vízzel leöntötte a lángoló kereket. Apám egyébként „Eine Alpenfahrt durch Österreich im Jahre 1945” (Alpesi utazás Ausztrián keresztül 1945-ben) címmel részletesen leírta menekülésünk történetét.

Eredetileg Svájcba tartottunk, mivel egy ismerős hölgy kauciót fizetett értünk, de ez a terv nem valósult meg, ui. a svájci határőrök a sok gyerek láttán nem engedtek be az országba.

Így aztán megrekedtünk a határ előtti Bangs nevű osztrák kis faluban, ahol senki sem örült jövetelünknek, hiszen abban az időben az osztrákok is elég nagy nyomorban éltek. Nem egyszer hallottunk olyat, hogy „menjenek vissza, ahonnet jöttek!” Az első három év nyomorúságos volt. Apámnak itt-ott sikerült elsütnie egy-egy újságcikket, később már rádióban is tartott előadást. Végre 1948-ban meghívást kapott a Saarbrücken-i egyetemre.

Kiderült, hogy már korábban meghívták volna, de nem ismerték tartózkodási helyét. Végül is az egyik újságban megjelent cikke révén akadtak nyomára. Attól kezdve lassan, de biztosan rendeződött életünk.”²⁵

Saarbrückenben az újonnan szerveződő egyetemen vezető professzora a filozófia oktatásának, s filozófiai rendszertanon kívül szinte minden szemeszterben a különböző filozófia- és esztétikatörténeti kurzusai is népszerűek voltak. Még nyugdíjba vonulása után is igen aktív. Emigráns létében folyamatosan résztvevője az emigráns magyar szervezeteknek, aktív tevékenységet folytatott a Szabad Európa Rádió és a Münchener Magyar Intézet szervezésében is, tagja volt a Magyar–Német kultúrkörnek. Haláláig közel húsz német és magyar nyelvű könyve, tanulmánya jelent meg. Egyrészt a még itthon megjelent munkáit fordítja németre, másrészt új kérdéskörökkel foglalkozik. Tematikusan például a filozófia és a

---

²⁵ Brandenstein Béla *Emlékkönyv* – Magyar Filozófiatörténeti Könyvtár IV. Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2003. (szerk. Veres Ildikó) 8–9.

technika, Isten és ember, élet és halál, az emberi lét alapjai, az egzisztenciális bölcselet értékei és hiányai, a hit és kultúra kapcsolata, a keresztény humanizmus, a lelkeség metafizikai jelentőségének problémáiról jelennek meg írásai magyarul és németül.²⁶

Hogy mennyire aktív – természetesen nem legális kapcsolatot tartott a hazai üldözött filozófusokkal – arra álljon itt egy fontos, s most először nyilvánosságra kerülő adalék. Hamvas Béla Karnevál, Scientia Sacra, Patmosz című opuszainak kézirata Brandensteinnél volt, amely a múlt század hetvenes éveiben Kemény Katalinnal, Dúl Antallal, Fáj Atillával folytatott levelezéséből kiderül.²⁷

A dolgozat mottójában utaltunk arra, hogy a veszélyes disszidálásnak, az emigrációnak sorsfordító ereje meghatározó volt **Hanák Tibor** (1929–1999) életútjában is, akit Magyarországon nem vettek fel az egyetemre. Ausztriába menekült 1949-ben, s Innsbruckban végezte egyetemi tanulmányait, majd filozófiából és történelemből doktorált 1955-ben. Egy ideig (1955–59) középiskolai tanár volt Innsbruckban. Bár nem működött az egyetemi szférában, azonban tudományos munkássága vetekszik bármely egyetemi professzoréval. Emigrációjában a magyar szellemi közösségek aktív tagja, a Bécsi Napló főszerkesztője, 1966 szeptemberétől a Szabad Európa Rádió bécsi munkatársa, amelyben a Nyitott szemmel című közismert heti tízperces állandó rovatában hallhattuk hangját, melynek összegyűjtött írásos változata 1987-ben jelent meg. A magyar filozófiáról három nagy összegző kötete jelent meg magyarul (Az elfelejtett reneszánsz, 1981, Az elmaradt reneszánsz, 1979 és A nélkülözhetetlen bírálat, 1983), és németül Die Entwicklung der marxistischen Philosophie (1976), Die marxistische Philosophie und Soziologie in Ungarn (1976), és a Die traditionelle Philosophie in Ungarn gyűjteményes kötetben Helmut Dahm és Assen Ignatov szerkesztésében, Geschichte der Philosophie in Ungarn. Ein Grundriss (1990). Lukács Györgyről szóló monográfiája 1972-ben jelent meg, amely az első magyar nyelvű részletes áttekintése volt a lukácsi korpusznak.

---

²⁶ *Leben und Tod. Grundfragen der Existenz.* Bonn, 1948, *Philosophie und Technik.* – *Wissenschaft und Weltbild*, 23. köt. 1970. *Philosophische Grundlagen der Menschenrechte.* *Wissenschaft und Weltbild*, 25. köt. 1972. *Philosophische Wahrheit und christliche Wahrheit,* *Evangelische Theologie.* Jg.17/6.1957; *Nicht der Weg der Wissenschaft. Heidegger ist kein christlicher Existenzialist.* Johanniterorden. Heft 4/65-1/66; *Seinsstruktur und Modalität.* In: *Akten des XIV. Internationalen Kongress für Philosophie*, 3. köt. Wien, 1968. *Sein – Welt – Mensch.* *Philosophische Studien.* München, 1983. *Az emberlét alapja.* Katolikus Szemle (Róma), 23. köt. 1971. 4. sz. 229-243. o. *„Az egzisztenciális bölcselet értékei és fogatkozásai.* Katolikus Szemle (Róma), 3. köt. 1951. 2-3. sz. 9-19. o., *Hit és kultúra kapcsolata.* Teológia (Budapest), 20. köt. 1986. 218-224. o.

Keresztény humanizmus. Katolikus szemle (Róma), 22. köt. 1970. 4. sz. 289-301. o.

A lelkeség metafizikai jelentőségéről. Katolikus Szemle (Róma), 12. köt. 1960. 2. sz. 88-93. o. *Seinsstruktur und Modalität.* In: *Akten des XIV. Internationalen Kongress für Philosophie*, 3. köt. Wien, 1968. *Sein – Welt – Mensch.* *Philosophische Studien.* München, 1983.

²⁷ Ld. Mellékletek

Hanák, miközben filozófiatörténeti kutatásait végzi, a filozófiát többek között kritikaként is értelmezi, mely saját filozófusi, filozófiatörténeti mentalitását és munkásságát is jellemzi. A hazai marxista filozófiát és annak kritikáját nem csupán a történelmi helyzetből adódó (ideológiai és egzisztenciális) korlátok ismeretében térképezi fel, keresve a koordinációs pontokat, hanem egyrészt szigorú szakmai szempontokat érvényesít, másrészt a marxizmust bíráló marxista filozófusok egymás közötti együttműködésének, illetve együtt nem működésének koordinátáit is kitapogatja. E vonatkozású írásai a „nyugati” szellemi élet pluralizmusának szemszögéből tekintenek rá a hazai és a kisebbségben élő magyarság (erdélyi, vajdasági, szlovákiai) filozófiai, filozófiatörténeti, esztétikai, szociológiai írásaira, vagyis a „megengedett” vagy „elnezett”, megtűrt diszciplínákra és a szépirodalom néhány jelentős művére.

Hanák néhány jeles Magyarországon élő filozófus nézeteivel, így például Heller Ágnesével polemizál, aki köztudottan jelentős személyisége volt a hatvanas- hetvenes évekbeli hazai filozófiai közéletnek és irodalomnak. Többek között etikai előadásai forralták a szakmai közhangulatot, s mint ismert, neki is el kellett távozni politikai okok miatt Magyarországról. Az ortodox marxista kritika, amely Heller felfogását támadja, az egyetemi előadásaira vonatkozott. A kritika talán legsúlyosabb vádjá, hogy Heller célja „[...] a haladó politikai tevékenység, ezen belül a munkásosztály osztályharcának lejáratása”.²⁸ Hanák viszont megértően írja: „[...] Heller ... nem mondja ki, mint Horatius és Tolsztoj, hogy hátat kell fordítani a politikának, csak épp figyelmeztet a drámai konfliktusra. Kiutat keres a 'magunk-védte' bensőség számára, az „egyéni integritás megvédésére”. Végül tehát mégis befelé fordul, az egyén, a család és a kis közösségek természetes szigete felé. Ezekről a szigetektől várja azt a perspektívát és morális tisztaságot, melyek „értékeik megtartásával olvadhatnak be a tisztultabb közélet folyamatába.”²⁹

Hanák kapcsán csak a jelzés szintjén emelem ki az 'egyetemi' szerveződés sajátos fajtáját, a szabadegyetemet, e vonatkozásban az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetemet, amelynek egyik vezető egyénisége a berlini egyetem szociológiaprofesszora, Balla Bálint. Hanák Tibornak nem csupán fent jelzett, a magyar filozófiával foglalkozó kötetei jelentek meg gondozásukban, hanem a kezdetektől fogva Szabadegyetem rendszeres előadója is volt. Sajnálatos módon ezen előadások megjelenéséről nincs tudomásunk, mint ahogy Balla is jelzi.³⁰

---

²⁸ Makai Mária – Földesi Tamás: *Az etikai revizionizmus kritikájához. Heller Ágnes etikai nézeteinek bírálata*. Magyar Filozófiai Szemle, 1960. 1–2. sz.

²⁹ Hanák Tibor: *A nélkülözhetetlen bírálat*. München, 1983. 45.

³⁰ Balla Bálint: *Kiegészítések két Hanák-cikkhez*, Bécsi Napló, 2010./3.

Exkurzus

Egyetemisták az 1956 utáni léthelyzetben

Talán sokak előtt nem ismeretes, hogy 1956 után mintegy 6–7000 fiatal került a magyar emigránsok közül egyetemre Európa, Észak- és Dél-Amerika országaiban és Ausztráliában. A magyar egyetemisták karrier-lehetőségei kitágultak, hiszen a kisebbségi létben olyan erők összpontosultak, amelyek a világ minden táján letelepedett egyetemistákat aktivizálták szellemi erőik megsokszorosítására. Létrehozták 1957-ben a Szabad Magyar Egyetemisták Szövetségét (SZMESZ, OFHS- Union of Free Hungarian Students), később ebből a MEFESZ-t, a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egyesült Szövetségét. Az alapító közgyűlés Vadúzbán volt. Várallyai Gyula visszaemlékezéseiből³¹ néhány igen lényeges gondolatot emelek ki. Az új világ értékrendjével szembesülve, tisztában voltak azzal, hogy sajátos hivatásuk van, amelyre Jankó Béla a MEFESZ elnöke hívta fel a figyelmet. A kiadott nyilatkozatban így írnak az itthon maradottakhoz: „Nem képviselni, csak szolgálni akarunk Titeket és Hazánkat. Tisztában vagyunk azzal, hogy otthon vihar van, s mi az eresz alá álltunk. A miénk csak a második szó. Tudjuk azt, hogy szabad lehetőségeink megsokszorozzák kötelességeinket.”³² A MEFESZ tagjai jelentős szerepet játszottak a felekezeti szervezetek létrehozásánál; így például a Katolikus Magyar Egyetemi Mozgalom (KMEM) nevű szerveződést és az Európai Magyar Protestáns Magyar Szabadegyetemet (EPMSZ).

A Katolikus Magyar Egyetemi Mozgalomban résztvevők egy része a nyugati egyetemeken kezdte el és fejezte be tanulmányait. A KMEM konferenciái a későbbiekben is az egyik legnépszerűbb összejövetelei voltak a fiatal katolikus értelmiségnek. Köztük olyan személyiségek vannak, mint Szabó Ferenc, Békés Gellért, András Imre, Vass György

A másik kiemelkedő szervezet, az Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem alapszabály-tervezetének vitájakor Szabó Zoltán így fogalmazott: „Mivel az EPMSZ mindenki felé nyitott és kapcsolatai is megvannak, az elkövetkezendő időben Nyugat-Európában kikristályosodási pont lehet.”³³ S valóójában az egyik meghatározó szerveződés volt a nyugat-európai magyarság körében, mind az előadássorozataikat, a tanulmányi heteket, mind a könyvkiadást illetően, amelynek elindításában és szervezésében nagy szerepe volt Szépfalusi Istvánnak.

---

³¹ Várallyai Gyula: 56-os emigráns egyetemisták Nyugati „tanulmányúton” Visszaemlékezések – 1956-57. www.hallgatói.mozgalom.hu

³² 1956 utóélete Ausztriában és Európában – A meneküléstől az integrációig, „Kufstein IX.” Solidalitas, Wien/Bécs. 2007. 77.

³³ Borbándi, im.355.

Mint már említettem az EPMSZ-ben kiemelkedő szerepe volt a berlini szociológia-professzornak, Balla Bálintnak is, aki az Állam- és Jogtudományi egyetemen végezve évekig Magyarországon dolgozott, de 1965-ben az NSZK-ba emigrált, és Münsterben végezte a szociológia szakot. Később a Berlini Műszaki Egyetemre került, ahol az általános szociológia professzora lett. Jelentős regionális kutatásokat koordinált a Német Szociológiai Társaság Kelet- és Keletközép-Európai Szekciójának keretein belül.

Egyik legjelentősebb kutatási területe a *szűkösség* problémája³⁴, amellyel nemzetközi elismertségre tett szert. A szűkösség alapkategóriáját értelmezve, a *sajátos emigráns léthelyzetből* eljut annak elemzéséig, amelyben világosan érvel amellett, hogy a kultúra teremti meg a lehetőségét a hiányok megszüntetésének, a *létteljességélmény* megteremtésének. Ehhez, mint mondja, „Olyan szellemi vezető rétegre van szükség a közéletben, amelynek tagjai tudják, hogy a társadalom anyagi bősége megteremtésének legfőbb forrásai eszmeiek, spirituálisak, kulturálisak.”³⁵ Az emigráns létben ez a létteljességigény az általános emberi, az autentikus lét igényével együtt hatványozottan jelentkezik, s együtt jár – sok más emigránshoz hasonlóan – Balla Bálint életvilágában is a transzcendencia metafizikai tételezésével és a hit stabilizáló erejével.

Mellékletek

---

³⁴ Balla Bálint: *Szűkösség, Kultúrszociológiai tanulmányok*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

³⁵ Im.149., Első megjelenés: Századvég,1990. 1. sz. 83–92.

Kedves Profenör Ur! Ma délelőtt kaptem Tőz-
imrás hamasodh levelet, amelyben írják, hogy költ-
sem (sic!) Béla úr közli azzal írt műveit.
Béla úr profenör úr neki küldött leveleire is a-
mikor azt kell látnom, hogy profenör úr az én ré-
ményeimre is nem keveset is gondolom. Itt meg a
kegyelet, és végül expressz veres kassza, hogy
Béla úr műveire nem kíván foglalkozni az in-
terjú a költészet közeli életével kapcsolat-
ban. Itt pedig, hogy Tőz úr közli nem töl-
tök (meg ellenkező sem!) mindegyik nem alor-
ja hét leírás után sem alhassz.

Remélem, még megkapja profenör úr leveleket
mellőlt neki átadva a kértaként. Remélem
még mit remélem, lehet folyólag folytatás
lemez a kértaként költészet utasításra.
Vikont, ha profenör úr valóban gondolt a
kértaként, illetőleg közölte T. úr, az in-
tér az hely, meggyűlés megvalósul lemez.
B. T. -ről csak jót lehettem, a más az, hogy a
Paula azelőtt logiká hiányozta a meg bízható

gondozást. Hogy kiadást az államnak és előfizet-
és más más kérdés. De azt említték külön még lehet-
ne megszervezni, - más lehet lenne hol,
hogy nékem, profanus úrnak is közérdeggel járhatna
hisz költészet a magyarság. Ennek a feladatnak meg-
oldására. Szakpolitika azonban én nem tudok hozzájárul-
ni - megfigyeltem az országban van, hogy profanus emberek
is meg lehetnek - hisz lehetek? - jó lenne persze
ha közérdeggel közvetlenül kapcsolódhatna, de az még
idővel kialakul.

Bereketnek valóban a Fő felhatalmazás megadom-
ban. Tíz év óta azaz az az igazság, hogy ah-
törvények lettek a közérdeggel kapcsolatosak.

Most sokkal a postára, külön még meg lehet
a közérdeggel előzni a főbb ügy, az államnak
közérdeggel - a főbb profanus is újabb
kötészet.

Bereketnek valóban

valóban

1977. aug. 26.

UNIVERSITÀ DI GENOVA

Arenzano, 1977.VIII.5.

FACOLTÀ DI LETTERE E FILOSOFIA

Prof. Dr. Béla von Brandenstein
CH-6911 Brusino Arsizio
Ticino,
Svizzera.

Mélyentisztelt Professzor Úr!

Elnézését kérem, hogy soraimmal felkeresem, de erre Hamvas Béláné Kemény Katalin levele bátorít fel. Azt írja, hogy az Ön birtokában van néhai férje Karnevál c. regénye, valamint egy három kötetből álló esszészorozat, a Patmos.

Nekem szükségem lenne ezekre a munkákra /elsősorban a Karneválra/, mivel november elején Luganóban Kerényi Károly tanulmányi napokat tartanak és ezeken Kerényi hatásáról tartok előadást, mégpedig a magyar szépírókra gyakorolt hatásáról és, okkal-móddal, Hamvas is ebbe a kategóriába tartozik, viszont szépirodalmi műveihez itt kint alig lehet hozzájutni, és úgy látszik, Hamvasné fél őket postára adni. Nagyon kérem tehát Professzor Urat, amennyiben még birtokában van a Karnevál és a Patmos, szíveskedjék feladni laci címemre:

Prof. Dr. Attila FÁJ
Via Michelangelo Buonarroti 24/A
16011-ARENZANO /GENOVA/ Italia.

Szívélyes és tiszteletteljes
üdvözléssel,

híve

/Fáy Attila/

p.s. Természetesen olvasás után azonnal visszaküldöm Önnek a könyveket.

Brusino Arsizio, 1977 augusztus 1

Kedves Professzor Uram!

Ma érkezett aug. 5.-i levélökre sietek válaszolni. A "Karnevál" című Hamvas Béla-regény gépelt kézírata itt van nálam. Ez kb. 3 kiló súlyú, többszáz lapos csonka kézirat, amelyből egy részt olvastam: szerintem modern jellegű, ironikus-szatirikus mű, nem könnyű értelmezni; aligha tudok benne Kerényi-hatást elképzelni. A kéziratot az olasz postára 1973-74 évi római tapasztalataim nyomán nem merem rábízni. Kérjem Hamvasnédtől sürgősen egy írást, amelyben felment engemet a kézirat őrzése alól, és küldje el nekem. Ez esetben legjobb lenne a kéziratot vagy itt, Luganótól félórányira kocsin, vagy egy órára hajón, töltés átvenni, vagy olyan címet Luganóban megadni, amelyre esetleg személyesen el tudom juttatni. Kerényiné nyilván nem is tud ekkora kéziratokat Magyarországról postán kiküldeni, személyes úton is alighanem csak rejtve. En néhány napi megszakítással még szeptember 18.-ig bezárólag leszek itt.

A Patmos és az esetleges Kerényi-hatás szempontjából aligha kevésbé érdekes Scientia sacra kéziratok körülbelül szintén ekkorák, mint a Karnevál; a Sz. S.-t elég jól ismerem, a Patmosba csak belenéztem. Értékes, négyangjáromváltás- és általános kulturtörténeti és -bölcsészeti műveknek tartom, amelyek nem egy téveszítésen alapulnak. Carmina című művet is az a két kézirat, amelyet szintén nem bíznék olasz postára, nincs itt, hanem müncheni lakásomban, azaz jelenleg valószínűleg Borbándi Gyula, Redaktion "Uj Népszavár", D-8 München 90, Gentlinweg 4 címen, ahová Hamvasné tudtával, esetleges kiadási költségeinek megállapítása és valamely kisebb rész közlése végett került. Alighanem, bár már visszakértem, még mindig nem jutott vissza müncheni lakásomba, ahová én talán csak márciusban megyek. E művek kiadási költségei különben magyar nyelven 10-15.000 márkába tehetők egyenként, nyugati nyelvre történő fordításuk talán még a nyolctatásnál is többbe. Ezt a két művet is csak Hamvasné írásos felmentésére adhatnám ki őrizetem alól, és akkor leányommal, aki müncheni lakásomban lakik, kellene meggyezni: a cím Hanna Frein v. Brandenstein, D-8 München 40, Bernotstr. 4. Levelemnek egy aláírt másolatát mellékelem, azt elküldheti neki, ha érintkezésbe lép vele.

Mint hogy a megírt költségek miatt egyelőre nem sikerült kiadási lehetőséget találnunk és a kiadást a közlelbbi jövőben kilátástalannak is véltem, magam pedig már 77-ik évemben vagyok, mindenképp szeretnék egy megbízható helyet találni a kéziratoknak Hamvasné tudtával történő gondos elhelyezésére. Tud-e alkalmas olaszországi intézetet vagy intézményt? En a müncheni Magyar Intézetre gondolok; e célból Pogray Tamáshoz kellene fordulni, címe: Dr. Thomas Pogray, D-8 München 70, Gaisacher Straße 23.

Szívélyesen Kövöeli

B. B.

Zürich, 05. 10.

Kedves Professor Úr!

Talán már megkapta Kémény Katalin levelet és így értesült róla, hogy Svájcban van Saarbrückenben a német felkérésre. Hamvas Béla tanítványa vagyok, 1968-óta együttműködöm K. Katalinnal.

H.B. hátrahagyott kéziratának feldolgozásában, rendezésében. Budapesten az MTA Könyvtárában dolgozom (- ahol Sárloska Ernie váci is dolgozott)

A kiadásrai kapcsolatos véleménye - megkérlek szívesen - kísértetlen résztvevő Professor urat a legutóbbi leveleiben említett müncheni kiadásrai kapcsolattal a német felkérésre...

Jelenleg Zürichben tartózkodom felkérésre. Június máj 26-28 án továbbutazunk Párizsba, majd június 4-7. között Saarbrückenbe, Frankfurt/AM.-ba. Münchenbe június 10.-13. között érkezünk, (legfeljebb 2-3 napra).

Mivel úgy tudom, máj 27. körül Frankfurtba Ticiusba utazni, ha ez nem okosna túl nagy

faradtsisot is kerütöt, lezjott leme,
ha Zürichben tudmint tartallkonni. Gondolon
Zürichen átutamasigpis. Nem tudon a meg-
adott útiterve mennyire időhöz kötött,
de ha kicsit előbb (23-26. között) tudna
jönni, még jobb lenne. En az állomáson
várnam...

Sajnos a Ticino-i nyaralója hánomra
vagyon leírta az időt, mivel elég műve-
sálat a nyugati tartózkodási időnk.

Gondolattam arra is, hogy felhívom Saarbrücken-
ben, de új címe telefonszáma nem ismert.

Engem Zürichben fel tudna hívni, egy unoka-
testvéremmel lakom, akiket itt vendéglője van.

Száma: 41-1-280-080; Josef Romlaky,

Zh. 8006, Kinkelstr. 40

Üntörtökön, máj 19- től kezdve minden este

a 11^h között vagy reggel 8^hig ott lehet várni.

De az üzenetet is átadják.

Minden este a Parisi címen is megadhatom:

Argenteuil, 4 Square Henri Mondor, 7e étage.

chez Albert Clavier.

Frankfurt a/M. - ban : 6 Fa/M. 2.
Westendstr. 77
C/O Brückel. | G. Atorlay |

(Münchenben meg nem tudok címet adni.)

Ha a szája talákorán ugyan nem sikerülne,
készen, írjon párírába, hogy van-e remény
az NÖRK-ban történő találkozásra.

Végül engedje meg, hogy gratulálok teljes
eggyüttérzéssel fejezzen ki.

Remélem sikerül valahogy össze találnunk.

Tisztelettel üdvözléssel

Dud Antal.

(Budapesti címem : 1119, Fehérvári út 155)
IX. em 28.

Tel. 660-701